

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ТА ВИКЛАДУ В НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ З ПИТАНЬ МУЗИКИ

Науково-популярна література за читацькою адресою, згідно з класифікацією, запропонованою Е. А. Лазаревич, поділяється на чотири групи: 1) для малопідготовленого читача; 2) для читача, що не має спеціальної освіти і цікавиться проблемою як аматор; 3) для спеціалістів у даній галузі; 4) для спеціалістів з суміжних галузей знань [4, с. 214]. Ця класифікація в цілому відповідає і популярній літературі з питань музики. Проте видання третьої і четвертої груп майже не розрізняються за характером викладу і наближаються до наукових. Тому спричинені потребами популяризації особливості змісту і викладу яскравіше виявляються у виданнях перших двох груп, адресованих читачам, що не мають музичної освіти.

Література першої групи — це переважно видання для дітей і молоді. Вони пробуджують інтерес до музики, вчать розуміти зміст музичних творів, у загальних рисах знайомлять з музичною грамотою, основними поняттями музики, її історією, жанрами. У зв'язку з цим теми для видань даної групи обираються також загальні: розповіді про відомих композиторів, про музичні інструменти, про жанри музичних творів, їх історію тощо.

У таких книгах музика розглядається як вид мистецтва в цілому, без заглиблення в окремі проблеми. В одній книзі розповідається і про історію та жанри музичних творів, і про композиторів, і про особливості змісту та виконання творів різних жанрів. Такий підхід до теми дозволяє, по-перше, дати більш широкі відомості з різних областей музики, і, по-друге, створити цікаву розповідь, позбутись монотонності.

Наприклад, Г. Левашова у книзі «Поговорим о музыке» [6], відштовхуючись від відомих дітям фактів — уроку співів у школі, коліскової тощо, — «веде» читача в історію музичних жанрів, одночасно характеризуючи музичні інструменти. Згадуючи композиторів, автор розповідає про їх життєвий і творчий шлях, роз'яснює зміст найбільш відомих творів. Читач ніби мандрує по країні музики.

Не менше значення, ніж вибір теми, мають у книгах для дітей добір і подача фактичного матеріалу. Для того, щоб читач зрозумів зміст книги, необхідно спиратися на його досвід, нове подавати на базі відомого. Опора на особистий досвід читача у книгах про мистецтво особливо важлива, оскільки він — підстава для сприйняття творів мистецтва, що багато у чому суб'єктивне.

Проте досвід юного читача, особливо в галузі музики, досить бідний (за винятком учнів музичних шкіл, але для них, очевидно, потрібна спеціальна література), тому обрати «відправну точку» для початку розповіді не просто. Найчастіше — це музика на

святах і парадах, уроки музики в школі тощо. Іноді «відправною точкою» стає життєве явище, пов'язане з музикою, піснею: відпочинок у піонерському таборі, туристський похід, колективна робота, свята і т. п. Такий засіб часто використовує Д. Б. Кабалевський [2].

Спираючись на відомі читачеві факти, автор подає нову для нього інформацію. І тут надзвичайно важливо відібрати доступні школяреві рельєфні, цікаві факти: епізоди з історії музики, розповіді про інструменти, їх походження, біографії композиторів і виконавців, але без заглиблення у специфіку їх творчості. Такий матеріал становить основний зміст видань для дітей про музику.

Стрункність композиції — неодмінна умова високої ефективності книжки — у дитячій книжці набуває особливого значення, оскільки не лише підвищує інформативність, але й дисциплінує думку читача, вчить мислити логічно.

Візьмемо для прикладу композицію книги Л. П. Мархасьова «Любимые и другие» [8], в якій автор разом з читачем з'ясовує роль класичної музики та її місце у сучасному житті. Книга побудована як полеміка автора з читачами, в ході якої читач сам приходиться до певних висновків. Видання складається з п'яти розділів, у яких розповідається про відомих композиторів. Кожен розділ має однотипну, досить складну структуру.

1. Лист читача, що заперечує погляди автора (наприклад, лист про «застарілість» творчості Баха).

2. Висловлювання авторитетних осіб, які доводять правоту позиції автора.

3. Відомості з історії музики, біографії композитора, історії створення окремих творів та їх характеристика — основний матеріал, що доводить правоту автора.

4. Цікаві факти з життя композитора, доля його творів.

Форма дискусії активізує сприйняття матеріалу, допомагає читачеві самому зробити висновки, що дає йому моральне задоволення. Чіткість структури досягається добре продуманим розподілом елементів тексту.

Юний читач сприймає світ у русі, динаміці, тому дуже важливі у дитячих книгах швидкий розвиток дії, швидка зміна подій, предметів опису. Оповідні тексти (наприклад, біографії) звичайно гостросюжетні, а описові містять динамічні картини.

Діти шкільного віку сприймають світ переважно в образах. Тому і виклад у книгах для школярів повинен бути образний і емоційний. Біографічний нарис дає рельєфний, яскравий образ композитора, з усіма особливостями характеру, звичок, долі. Читач переноситься в певну епоху — створюється «ефект присутності» [1; 9; 11].

В описі музичних творів образність досягається створенням конкретних, «видимих» картин. Це пробуджує інтерес до слухання музики, вчить розуміти мистецтво. Практикою вироблено певні засоби опису, що дають змогу якнайкраще досягти цієї мети. Розглянемо їх докладніше.

1. Спираючись на назву або програму твору, автор на підставі

його змісту «відтворює» картину. Цей засіб дуже поширений для пояснення програмної музики. Наприклад, опис п'єси «Серпень» з циклу «Пори року» Чайковського: «Композитор, міська людина, дивиться ніби збоку на ці картини. Він бачить яскраві сорочки косарів у зеленій траві... золотими блискавками спалахують коси й серпи» [5]. Таке «домальовування» допомагає виявити об'єктивний зміст твору, ніби «перекладає» його на мову живих картин, тобто на мову, доступну та зрозумілу дитині.

Проте цей засіб доцільний лише в літературі для молодших читачів, бо не розкриває специфіки музичного твору. Крім того, картину можна створити на підставі програми, більшість же музичних творів програми не має.

2. Розкриваються почуття і настрої, виражені у музичному творі. Описуючи зміну почуттів, їх динаміку, автор досягає «напруженості дії». Наприклад, «Пісенна мелодія — «душа» ноктюрна. Вона панує у П'ятому ноктюрні, набираючи відтінку замріяності і благородства... Чудову картину наростання почуттів дає Сьомий ноктюрн. Спочатку музика сумна, потім стає більш неспокійною... І ось яскравий промінь сонця увірвався в урочисті акорди!...» [9].

Такий засіб розкриття змісту творів, орієнтований на емоційне сприйняття, підготовляє читача до сприйняття музичного твору, розкриває специфічний зміст музичних образів.

3. Іноді музичні твори описують, використовуючи порівняння з творами інших видів мистецтва. Зміст музики за допомогою цих засобів передається виразніше і, крім того, дається уявлення про спільні риси різних видів мистецтва.

Наприклад, Г. Левашова у книзі «Второе рождение музыки» [7], описуючи 1-шу симфонію Чайковського, згадує картини Левітана та вірш Пушкіна «Редеет облаков летучая гряда». Таке пояснення дає змогу сприймати музику Чайковського з двох точок зору: поезії й живопису, виявити загальне та відмінне у цих видах мистецтва. Іноді автор пропонує юному читачеві власними силами провести подібну аналогію: «Спробуйте до п'єси підшукати відповідну картину російського художника або вірш на цю ж тему» — таке завдання одержують слухачі п'єси «Жовтень» Чайковського [7].

При поясненні музичних творів доцільно наводити цитати з літератури, ілюструвати виклад репродукціями картин відомих художників. Асоціації породжують поетичний образ, що несе додаткову інформацію. Пояснення музичних творів за допомогою аналогій активізує думку читача, залучає його до зіставлень, вчить розуміти не тільки музику, але й мистецтво в цілому. Крім «роз'яснювальної» функції, цей засіб відіграє важливу пізнавальну роль: знайомить читача з різними творами мистецтва. Проте у практиці, незважаючи на свої переваги, засіб аналогій використовується ще недостатньо.

4. «Нарочито суб'єктивний» образ на основі спогадів, роздумів автора. Наприклад, «Похмура, замріяна, вона (музика — Н. Б.) взяла за душу, повела за собою... Вона викликала зоровий образ, що нагадував картину Левітана «Над вічним спокоєм»...

Мені пригадалися хлопці з нашого подвір'я, які не повернулися з фронту, — Серьожа, Льонька, Мишко» [8], — так описує Л. П. Мархасьов Сьому симфонію Прокоф'єва. Зміст симфонії розкривається і через аналогію з картиною Левітана, і через спогади автора. «Нарочито суб'єктивний» образ спогадів допомагає читачеві правильно сприйняти музичний твір, але не нав'язує авторської думки. Цей засіб вчить «мови» мистецтва, мови музичних образів на живих, зрозумілих прикладах. А сполучення різних засобів пояснення музичних творів допомагає сприймати музику рельєфно, ніби у кількох площинах.

Науково-популярна література другої групи покликана, передусім, шляхом роз'яснення музичних творів навчити читача сприймати мову музики, а також дати додаткові відомості не тільки про твір, але й про композитора, тобто розширити світогляд читача. Як приклад можна навести видання серії «На допомогу слухачеві музики» або нариси про композиторів.

Мета видань цієї групи — ознайомити читача не зі світом музики взагалі, а з конкретним, вузьким питанням. Крім того, думка дорослого читача спрямована не в ширину, а в глибину явищ, тому коло питань, охоплених у книзі, значно вужче, ніж у виданнях для дітей.

Предметом опису у виданнях для дорослого читача може бути аналіз окремого музичного твору, характеристика жанру, форми, біографія композитора. Така книга обмежується вузьким питанням, узагальнена постановка теми тут недоцільна.

Фактичний матеріал у виданнях для дорослого читача також повинен бути яскравим, добре зрозумілим для неспеціаліста, проте, на відміну від дитячих книг, тут поряд із цікавими деталями, значно більше уваги приділяється суспільно значущим фактам, більш повно показуються історичні умови діяльності композитора.

Цікаво у цьому зв'язку порівняти два видання на одну тему: нарис Л. Синявер про Шопена, розрахований на школярів [9] і книгу «Шопен і польська народна музика» [11] (хоча вона і наближається за своїм рівнем до наукової, проте деякі її положення можна застосувати і до популярного видання).

Якщо Л. Синявер звертає основну увагу на зовнішні події біографії Шопена (його життя у Польщі, переїзд до Франції, перебування у Парижі), то у другій багато уваги приділяється умовам формування Шопена як композитора, показу суспільних умов у Польщі.

Оскільки науково-популярна література ставить своїм завданням підготувати читача — майбутнього слухача — до сприйняття музичних творів, передача змісту цих творів повинна йти від опису конкретних творів до розкриття загальних принципів побудови музичного образу, особливостей відображення дійсності в музиці.

Засоби опису, вироблені у науково-популярній літературі, спрямовані на виявлення загальних основ сприйняття музичного

образу, з одного боку, і на повідомлення нових відомостей, з другого. Основні засоби опису такі.

1. Передаються почуття і настрої, виражені у творі. Цей засіб аналогічний такому ж у дитячій літературі. Накреслюючи лише в загальних рисах зміст і деякі особливості стилю музичного твору, такий опис не містить додаткових відомостей і тому не сприяє розширенню знань читача. Через це у виданнях для дорослих він недостатній.

2. Наводяться висловлювання композитора або його сучасників, що розкривають задуми композитора. Крім розкриття змісту музичного твору, це дає змогу відчувати атмосферу творчості, увійти в авторську «майстерню», в його задуми, пропонується сприйняти твір з точки зору композитора або його сучасників, тобто найбільш точно. Цей засіб широко використовував відомий пропагандист музики І. І. Соллертинський. Наприклад: «Уся... частина просякнута своєрідним «гумором шибеника». Тут справжній романтичний гротеск сполучення жахливого і блазеньського... Роздвоєна, приголомшена свідомість романтика знаходить болісну насолоду в сценах кошмарів і страхів, змішаних із дозами іронії. Недарма Гейне писав про Берліоза: «У ньому багато подібного з Калло, Гоцці та Гофманом» [10, с. 174] (розрядка наша. — Н. Б.). Правда, імена Калло та Гоцці сучасному читачеві маловідомі, але, очевидно, в подібних випадках треба давати пояснення або добирати висловлювання з урахуванням читацької адреси.

3. Наводиться історія задуму та написання твору, якщо це відбулося на його змісті. Наприклад: «Шопен вирішує залишити Відень... Дорогою, у німецькому місті, він одержує сумну звістку: царські війська зломали опір повстанців і зайняли Варшаву... Під враженням цих переживань він пише етюд, що одержав назву «Револьюційного» [11].

4. Робиться найпростіший аналіз засобів виразу: структури, інструментовки, особливостей виконання. Наприклад: «Величний образ океану створено незмінним чергуванням трьох нот, що змінює характер від безтурботно-спокійного до жвавого, могутнього, грізного. Міняться, плещуть водяні струміння, чути святкову, величальну пісню...» [6].

Таким чином, засоби розкриття змісту музичних творів у книзі для дорослих спрямовані на те, щоб на прикладі конкретного твору роз'яснити значення музичних образів, а також розширити світогляд читача.

Список літератури: 1. Басс Л. О. Розповіді про композиторів. — Київ: Музична Україна, 1978. 2. Кабалевский Д. Б. Дорогие мои друзья. — М.: Сов. композитор, 1979. 3. Кунин В. А. Римский-Корсаков. — М.: Сов. композитор, 1978. 4. Лазаревич Э. А. Популяризация науки в России. — Изд-во МГУ, 1981. 5. Левашева Г. В. Твой друг музыка. — Л.: Детская литература, Ленингр. отд., 1977. 6. Левашева Г. В. Поговорим о музыке. — Л.: Детская литература, Ленингр. отд., 1978. 7. Левашева Г. В. Второе рождение музыки. — Л.: Детская литература, Ленингр. отд., 1975. 8. Мархасев Л. А. Любимые и другие. — М.: Сов. композитор, 1976. 9. Синявер Л. Шопен. — М.: Музгиз,

1951. 10. *Соллергинский И. И.* Исторические этюды. — М.: Музыка, 1963.
11. Шопен и польская народная музыка. — М.: Музгиз, 1960. 12 *Шлюпер Е. В.*
Некоторые проблемы редакторского анализа научно-популярной литературы
(На материале книг по искусству). — Книга: Исследования и материалы,
1970, № 19.

Popular-scientific publications devoted to music were analyzed. The conclusion drawn refer to the problems of thematics, principles of choice of matter and literary forms of popular scientific books for young and grown-up readers.

Стаття надійшла в редколегію 18. 03. 82
